

ՈՒՐԱՐՏԱԿԱՆ ԳԱՄԱՐԱՆՆԵՐԻ ՀՆԱՄԱՐԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԸ
Մ. Թ. Ա. 8-6-ՐԳ ԴԴ.
ՊԱՏՄԱՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿՈՆՏԵՔՍՏՈՒՄ

Վերջին տարիներին, Հայաստանի հանրապետության տարածքում կատարված պեղումների շնորհիվ, Վանի թագավորության պատմության ու մշակույթի ուսումնասիրության աղբյուրագիտական հիմքը համալրվեց հնամարդաբանական տվյալներով: Ներկայումս նյութի մշակվածության աստիճանն ու ստացված արդյունքները՝ հնարավորություն են ընձեռում այն դիտարկելու ուրարտագիտության հիմնախնդիրների արդիական ընկալումների և հարցադրումների շրջանակում: Մեթոդաբանության և ուսումնասիրությունների հեռանկարի առումներով հատկապես կարեորվում են հետևյալ պարագաները:

ա) Ուրարտական մշակույթի ձևավորման ու զարգացման, բնայնական (վանտոսայան) «տեղական» մշակույթների փոխհարաբերության խնդիրները լուրջ քննարկման առարկա են: Լեզվաբանության, առասպելաբանության, հնագիտության տվյալներն ունենալով՝ մասնավորապես շեշտվում է այն հանգամանքը, որ «Վանի թագավորությունը, իր կազմավորման սկզբից հեթ, չի եղել միատարր ո՛չ էթնիկական և ո՛չ էլ մշակութային առումներով: Տերության մեջ ապրում էին տարբեր ժողովուրդներ... Սակայն ճիշտ չի լինի ասել, թե այս ժողովուրդներից յուրաքանչյուրն ուներ իր բնակության հստակ ու անփոփոխ տարածքը, քանի որ այն ժամանակ ես գործում էին, մի կողմից, բնական միգրացիայի օրենքները և, մյուս կողմից, այս ուղղությամբ տեղության որոշակի քաղաքականությունը»: Կոնկրետ հուշարձաններից հայտնաբերված հնամարդաբանական նյութերի համեմատական վերլուծությունը հատուկ կարևորություն ունի նման խնդիրների լուսաբանման համար:

բ) Հնամարդաբանական վերլուծությունների տվյալները հստակ ժամանակագրվող պատմահնագիտական կոնտեքստով մեկնելու հնարավորությունը (սեպագիր արձանագրություններից հայտնի են մարդկանց հոծ խմբերի տեղահանության և վերաբնակեցման հանգամանքները, մարդաբանական նյութը պեղված է տարբեր հնագիտական մշակույթներ փաստող հուշարձաններից) թույլ է տալիս հաստատագրել առադրումներով առանձնացվող «ինդիկատոր» հատկանիշների տաքսոնոմիական արժեքը:

Այս նկատառումներից ելնելով՝ անդրադառնում ենք ուրարտական և նախաուրարտական դամբանային

հուշարձաններից հայտնաբերված գանգաբանական նյութերի համեմատական վերլուծությանը: Ուրարտական դարաշրջանի մեր տրամադրության տակ գտնվող ոսկրաբանական գտածոները հայտնաբերվել են չորս խմբային թաղումներից (Արգիշթիխինիլի, Գեդիովիտ, Նորատուս, Արտաշավան): Հասկանալի է, որ սույն հավաքածուն չի արտացոլում խնդրո առարկա պատմական դարաշրջանի բնակչության ձևակազմական առանձնահատկությունների ամբողջական նկարագիրը՝ ոչ միայն դիտարկումների սակավության, այլ նաև գտածոների տարածական անհավասարաչափ տեղաբաշխման, թաղման ձևերի առանձնահատկությունների բերումով: Խմբային թաղումներից հայտնաբերված հնամարդաբանական նյութերը հատուկ մոտեցում են պահանջում, քանի որ բացառված չէ վերջիններիս առավել սերտ կապը ներխմբային մակարդակում այն պարզ պատճառով, որ թաղվածները կարող են լինել մեկ ընտանիքի կամ գերդաստանի անդամներ: Նման պարագայում մարդաբանական պատկերը չի կարող ամփոփել գանգաբանական հատկանիշների փոփոխականության այն ողջ բազմազանությունը, որը հատուկ է տվյալ հանրությանը (պոպուլյացիային):

Գտածոների անհատական և միջինացված ցուցանիշների վերլուծությունը հնարավորություն տվեց պոթերը խմբավորելու ըստ դամբանային համալիրների: Մինևույն ժամանակ բացահայտվեց հավաքածուի համասեռությունը՝ որը թույլ է տալիս սույն գանգաբանական հավաքածուն դիտել որպես մեկ ամբողջական ընտրույթ՝ ուրարտական դարաշրջանի մարդաբանական տիպի համեմատական վերլուծության համար: Հարկ է նշել, որ այս հավաքածուն պատմահնագիտական բովանդակությամբ տարբերվում է տարածաշրջանից մինչ օրս հայտնի մյուս գանգաբանական ընտրույթներից: Մեր տրամադրության տակ գտնվող նախնիները հրատարակված նյութերը, որոնք անհրաժեշտ են համեմատության համար, ծագում են կա՛մ առանձին դամբանադաշտներից (Արթիկ, Ցամաքաբերդ, Հոռոմ), կա՛մ էլ խմբային թաղումներից (Ակունք, Նորատուս): Թվարկված հուշարձաններից հայտնաբերված գտածոներն արտացոլում են տվյալ դամբանադաշտում թաղված մարդկանց մեկ կոնկրետ համայնքի ձևաբանական տիպը: Ի տարբերություն սրանց,

Աղյուսակ 2

N ըստ Մարտիկի	Նորատու 1		Նորատու 2		Ուրարտու		Հոռոմ	
	X	n	X	n	X	n	X	n
Տղամարդկանց խումբ								
1.	187,8	5	190,8	6	186,4	9	190,4	18
8.	141,0	6	141,4	7	139,3	10	140,8	17
8/1.	76,1	5	73,3	6	74,7	9	74,0	17
17.	133,6	5	136,4	5	133,6	8	136,9	11
9.	96,6	5	96,8	5	96,0	9	98,5	17
45.	130,5	4	136,5	6	129,4	7	134,4	15
48.	76,0	3	73,6	6	75,4	5	74,4	9
77.	142,0	5	138,0	5	141,1	9	137,9	18
<ձ.	125,0	3	122,2	5	125,1	6	122,6	7
51.	41,7	3	41,9	6	41,8	6	41,5	9
52.	34,7	3	32,6	6	33,7	6	33,7	10
54.	24,5	2	25,0	6	25,2	5	23,8	11
55.	53,7	3	51,3	6	52,0	6	52,5	10

Կանանց խումբ

1.	176,7	3	186,2	8	179,1	9	182,0	15
8.	135,3	3	134,4	8	135,4	8	134,5	15
8/1.	75,2	3	72,2	8	75,4	7	73,9	13
17.	137,5	2	126,9	7	130,0	6	128,4	10
9.	99,7	3	95,5	8	96,5	10	94,1	14
45.	117,0	4	123,1	7	117,1	10	127,3	14
48.	65,3	3	68,9	7	68,3	7	70,4	7
77.	138,7	3	135,7	8	137,9	8	136,3	12
<ձ.	121,0	1	121,6	5	118,1	4	117,6	7
51.	39,0	3	40,4	7	40,0	8	41,3	8
52.	32,3	3	33,6	7	32,6	8	34,1	9
54.	23,0	3	24,3	6	23,7	7	23,5	8
55.	46,8	3	49,9	7	49,4	7	51,1	8

Աղյուսակ 1

N ըստ Մարտիկի	Կանայք			տղամարդիկ		
	min	Ուրարտու	max	min	Ուրարտու	max
1.	174,4	176,7	182,0	185,0	186,4	194,7
8.	134,5	135,4	137,1	138,4	139,3	144,2
8/1.	73,9	75,4	77,3	73,7	74,7	79,3
17.	126,0	130,0	130,0	134,7	133,6	139,7
9.	94,1	96,5	99,0	98,3	96,0	100,7
45.	122,8	117,1	127,3	130,1	129,4	137,2
48.	66,5	68,3	71,3	71,1	75,4	78,0
51.	41,3	40,0	43,0	41,5	41,8	45,3
52.	34,1	32,6	35,1	32,7	33,6	33,7
54.	23,5	23,7	24,5	23,3	23,8	25,3
55.	49,4	49,4	52,0	51,2	52,0	53,6
77.	136,3	137,9	139,2	132,5	141,5	137,9
<ձ.	117,6	118,1	122,0	116,3	125,1	122,6

Համեմատական վերլուծությամբ (աղ. 1) տղամարդկանց խմբերի համար ռանձնացվելիս ուրարտական հավաքածուի առավել ներդրումը (45), դիմային կմախքի՝ հորիզոնական անկյունների (77) փոխադրությունը, ճակատոսկրի (9) ու գանգաղավազանի (17) տրամագծերի ավելի փոքր չափերը: Նույն համեմատությունը կանանց խմբերի համար, բացի այտոսկրային տրամագծից (45), բացահայտեց այլ տարբերություններ: Միջինացված ցուցանիշների վերը նշված տարբերությունները չնչին են, և համեմատությունների այս մակարդակում խոսել որևէ էական շեղման մասին այնքան էլ ճիշտ չի լինի: Յուրաքանչյուր հատկանիշի, ըստ խմբերի գույքորդման, սովորաբար ունենալու համար (հաշվարկված է Պիրսոնի բանաձևով) ընտրված են ուրարտական դարաշրջանին անմիջականորեն նախորդող Հոռոմի և Նորատուի վաղ երկաթե դարյան հավաքածուները (աղ. 2):

Ուրարտական դարաշրջանի գանգաղավազանի նյութն իր ընդհանուր ձևաբանական նկարագրով տարբերվում է Հոռոմի հավաքածուից՝ այտոսկրային

տրամագծի (45), գանգաղավազանի երկարությունը (1) և բարձրությունը (17) բնորոշող հատկանիշների ավելի փոքր ցուցանիշներով, այսինքն՝ որոշակի նրբակազմությամբ: Միջինացված ցուցանիշների մեկ այլ վիճակագրական գույքորդում, որը հնարավորություն է տալիս գնահատելու յուրաքանչյուր հատկանիշի տարբերության չափը, տղամարդկանց և կանանց խմբերի համար բացահայտեց միևնույն՝ այտոսկրային տրամագծի (45) տարբերության հավաստիությունը (աղ.3):

Աղյուսակ 3

N ըստ Մարտիկի	Նորատու 1 / Նորատու 2		Հոռոմ / Ուրարտու			
	տղամարդիկ		կանայք		տղամարդիկ	
	t ₁	t ₂	t ₁	t ₂	t ₁	t ₂
1.	0,81	2,31	2,42	2,26	1,60	2,06
8.	0,04	2,20	0,28	2,26	0,75	2,06
17.	0,90	2,31	2,81	2,37	1,45	2,11
9.	0,07	2,31	1,44	2,26	0,08	2,06
45.	1,82	2,31	2,03	2,26	2,14	2,09
48.	1,17	2,37	1,37	2,31	0,43	2,18
51.	0,16	2,37	1,19	2,31	0,32	2,16
52.	1,56	2,37	0,53	2,31	0,00	2,14
54.	0,34	2,45	1,08	2,37	1,44	2,14
55.	1,36	2,37	1,66	2,31	0,39	2,14
77.	1,43	2,31	1,01	2,26	1,78	2,06
<ձ.	0,71	2,45	0,10	2,78	0,83	2,20

Վերլուծությունների նման արդյունքներ ունենալով՝ կարելի է խստատագրել, որ ուրարտական դարաշրջանի լարդկանց գանգաղը բնութագրվում են ցայտուն նրբակազմությամբ, որով և առանձնանում են միևնույն ուրարտականներից: Այս տարբերությունը մեկ անգամ ևս փաստվում է, երբ համեմատում ենք նույն

դամբանադաշտի երկու տարբեր՝ ուրարտական և մինչ-ուրարտական խմբային թաղումներից հայտնաբերված նյութերի համարժեք հավաքածուները: Խնդրո առարկա նյութերի ընդհանուր վանգվածից առանձնացրել ենք ուրարտական մեկ առանձին խմբային թաղման (Նորատու 1) գտածոները՝ որպես դիտարկումների համեմատական միավոր: Նույն դամբանադաշտի մինչուրարտական մեկ խմբային թաղումից գտնված գանգերը (Նորատու 2) ուսումնասիրել է Վ. Ալեքսեևը⁶: Հարկ է նշել, որ վերջինս, հենվելով ամբողջ դամբանադաշտի համար Հ. Մարտիրոսյանի մշակած ժամանակագրության վրա, տվել է նյութի անորոշ թվագրություն՝ մ. թ. ա. 10—6-րդ դդ.: Հ. Մարտիրոսյանի ուսումնասիրած Նորատուի դամբանային համալիրները թվագրված են վաղ երկաթի դարաշրջանով⁷: Նորատուում հեղինակի պնդած նյութերում ուրարտական շրջանին բնորոշ գտածոներ չկան: Հետեաբար, կարող ենք վստահ լինել, որ հիշյալ հավաքածուն ուրարտական թաղումներից չի հայտնաբերվել: Նորատու 1-ի գանգերը Նորատու 2-ից տարբերվում են հատկանիշների ճիշտ այն համակարգով (1, 17, 45), որոնք առանձնացան Հռոմի և ուրարտական դարաշրջանի գանգերի միջինացված ցուցանիշների առադրության ժամանակ (աղ. 3): Թեև այս տարբերությունները վիճակագրորեն չեն արժեքավորվում (երկու գանգաբանական խմբերն էլ փոքրաթիվ են, քանակը չի բավարարում նյութի ներկայացուցչականության պահանջներին, իսկ այն բանաձևը, որով առադրվում և ստորաբաժանվում են գուգորդվող տվյալները, պայմանավորված է դիտարկումների թվով), միջին ցուցանիշների սոսկ ակնադիտական համեմատությամբ անգամ ուրարտական դամբարանում թաղվածների նեղադիմությունը ակնհայտ է: Այսպիսով, նույն դամբանադաշտի ժամանակի առումով անմիջականորեն իրար հաջորդող երկու խմբային թաղումներից գտնված նյութերի առադրումը մեկ անգամ ևս հաստատում է ուրարտական դարաշրջանի հավաքածուի հարաբերական նրբակազմությունը: Միջինացված ցուցանիշների համեմատական վերլուծությունից պատ, առադրել ենք նաև հատկանիշների տատանման տրամաչափը՝ որպես համեմատական ֆոն օգտագործելով նույն Հռոմի նյութերի տվյալները: Տղամարդկանց խմբերի անհատական ցուցանիշների համեմատության գրաֆիկական պատկերը պարզորոշ ցուցադրում է ուրարտական հավաքածուի գրեթե բոլոր հատկանիշների (անհատական տվյալների նվազագույն և առավելագույն արժեքների չափերի) համամասնությունը համեմատվող նյութերի նույնատիպ տատանման տրամաչափի որոշակի հատվածի հետ, բացի գանգատուփի և ճակատոսկրի լայնական տրամագծից (8,9), տանձաձև բացվածքի երկարությունից (55): Տարբերությունները չեն գերազանցում երեք միլիմետրը: Կանանց խմբերի համեմատության ժամանակ նվազագույն չափերը գերազանցող հատկանիշների թիվն ավելի մեծ է՝ դիմային կմախքի բոլոր հատկանիշները (45, 48, 51, 52, 54, 55): Ինչպես երևում է գրաֆիկական պատկերից, հատկապես

այստակրային տրամագծի (45) նվազագույն չափի առեղծի շեղում է տալիս (նկ. 1):

Այսպիսով միակ հավաստի տարբերությունը, որը հաջողվեց բացահայտել տարբեր մակարդակներում կատարված համեմատական վերլուծության ընթացքում, ուրարտական ժամանակաշրջանի գանգաբանական ընտրության նեղադիմությունն է, որով այն տարբերվում է անմիջականորեն նախորդող պատմահնագիտական փուլի (վաղ երկաթի դար) նմանօրինակ նյութերից: Այս գանգաբանական տրամաչափը (45) կարգաբանական (տաքսոնոմիական) բարձր արժեք ունի: Վերջինս կարևոր հատկանիշներից է (եթե ոչ ամենակարևորը), որի նվազման միտումը բնորոշում է նրբակազմության շրջափուլային ձևավոխությունը: Նշենք, որ ցանկացած շրջափուլային ձևավոխություն (գրայիլիզացում, բրախիկնֆալացում, աքսիերացում) պանէլյումեն գործընթաց է, ունի համամարդկային դրսևորում: Բնական է, որ կենսաբանական բնության այս հզոր գործընթացի լայն հունի մեջ էթնիկական տեղաշարժերի և պատմական այլ իրադարձությունների դերի բացահայտումը յուրաքանչյուր դեպքում կոնկրետ մոտեցում և հիմնավորում է պահանջում: Կարելի է արդյոք տարածաշրջանում այս կարճ ժամանակահատվածում տեղի ունեցած ձևակազմական փոփոխությունը՝ դիմային կմախքի նեղացումը, մեկնաբանել այլ մարդկային խմբերի ներհոսքով՝ հատկապես նկատի առնելով այն հանգամանքը, որ, շեշտելով հատկանիշի տաքսոնոմիական բարձր կարգը, հաճախ մարդաբանական վերլուծությունների ժամանակ այն դիտարկել են որպես էթնոտարբերակիչ ցուցանիշ⁸: Դժբախտաբար Արևմտյան Հայաստանի տարածքից մ. թ. ա. 8—6-րդ դարերի հնամարդաբանական նյութեր գիտական շրջանառության մեջ չեն դրված, և անհրաժեշտ համեմատական տվյալներ չունենք: Ուստի վերլուծության տվյալների մեկնության համար առանձնահատուկ կարևորություն է ստանում խնդրո առարկա հնամարդաբանական հավաքածուներ պարունակող համալիրների մշակութաժամանակագրական պատկանելության հարցերի լուսաբանումը: Դամբանային կառույցների ու թաղման ձևերի համեմատական քննությունը հնարավորություն է տվել վստահելու, որ Վանի թագավորության տարածքից հայտնի թաղումներն ունենին «սկզբունքային տարբերություններ, որոնք պայմանավորված էին, թերևս, տեղության էթնիկական, հասարակական-տնտեսական և մշակութային անհամասեռությամբ»⁹:

Քննարկվող խմբային դիաթաղումներով համալիրները կառուցողական առանձնահատկություններով ոչ միայն ուրույն ձևաբանական միավորներ են, այլև ծագման ու տարածման որոշակի արեալներ ունեն: Ներկայացվող նյութին առնչվող հարցադրումներից ելնելով՝ կարելի է մասնավորել հետևյալը:

ա) Ուրարտական վերնախավի համար կանոնական են համարվում հատկապես վիմափոր անձավներում կատարված թաղումները, ինչպիսին է Գեղիովտի դամբարանը: Ծավոք այն կողոպտված էր, և դատողու-

թյուններ անել թաղածների կարգավիճակի շուրջ, ըստ համալիրի նյութերի, հնարավոր չէ: Հարուստ է շքեղ գույքով նույնատիպ դամբարանի ամկայությունը Գեղիովտում¹⁰ վկայում է, որ Ալ բերդ ամրոցի շրջակայքում ուրարտական հրենիկներին վայել կարգով բնորոշ թաղումներ են կատարվել: Վիժափոր անձավներում թաղումների մանրամասն վերլուծությունը տրված է Մ. Մելքոնյանի ուսումնասիրության մեջ¹¹: Հարկ է միայն նշել, որ թաղման վերոհիշյալ կարգը տարածաշրջանին հատուկ չէ և հանդես է գալիս մ. թ. ա. 8-րդ դարից, երբ այն ընդգրկվում է Վանի թագավորության կազմում:

բ) Հայաստանի տարածքում պեղված ամենավաղ կարասային թաղումները մինչ օրս փաստագրվել են միայն Արգիշթիխինիլիում: Հ. Մարտիրոսյանի կարծիքով, նրա արևմտյան թաղամասի շինությունների տակ ընկած այս թաղումները պատկանում են քաղաքը կառուցող գերիկներին¹²: Վերջին տարիներին բավականին հարուստ գույքով կարասային թաղումներ են պեղվել, որը հիմք է տալիս ենթադրելու վերաբնակիչների առկայություն այս տարածքում՝ ոչ միայն գերու և կամ ստրուկի կարգավիճակով: Հարկ է նշել, որ միևնույնուրա տեղան հուշարձաններում կարասային թաղումներ հայտնի չեն և մ. թ. ա. 8-րդ դարից սրանց հանդես գալը հնարավոր է բացատրել բացառապես Վանի թագավորների՝ երկրի տարբեր հատվածներից կամ ռազմական արջավանքներից հետո բնակչության հոծ վանգվածներ վերաբնակեցնելու քաղաքականությամբ: Կարասային թաղումները մ. թ. ա. 3-րդ հազարամյակից լայնորեն տարածված են Միջագետքի, Ասորիքի, Փոքր Ասիայի արևմտյան և կենտրոնական շրջաններում¹³: Ակնհայտ է, որ Արգիշթիխինիլիում կարասներով թաղված մարդկանց մինչև վերաբնակեցվելը պետք է փնտրել Հայկական լեռնաշխարհին հարավ-արևմուտքից, և արևմուտքից սահմանակից տարածքներում: Այդ են վկայում նաև Արգիշթի 1-ինի՝ Խաթե և Օուպա երկրներից մեծ քանակությամբ մարդկանց վերաբնակեցնելու հիշատակությունը, ինչպես և այն հանգամանքը, որ նրբակազմ մարդաբանական տիպերը գերազանցապես զբաղեցրել են Առաջավոր Ասիայի տարածքը, ընդհուպ մինչև Հայկական լեռնաշխարհի¹⁴:

գ) Նորատուսի և Արտաշատի դամբարանադաշտերում «ուրարտական» թաղումները կատարվել են ուշ բրոնզի և վաղ երկաթի դարերի քարաբեկոյին դամբարաններում: Յուրաքանչյուր նոր թաղման դեպքում նախորդները չեն խաթարվել: Խմբային թաղումներ կատարելու համար նույն դամբանի բազմակի օգտագործումը (գույքը բնութագրում է տարածքի մշակութաժամանակագրական տարբեր փուլերը) այս հուշարձաններին բնորոշ երևույթ է¹⁵: Թաղման ավանդական կարգի շարունակական պահպանումն ուրարտական ժամանակաշրջանում թերևս պատահական չէ և կարող է

բացատրվել միայն թաղման ծեսի նույնականությամբ: Դամբարանային համալիրների այս համառոտ վերլուծությունը թույլ է տալիս ասել, որ նշվածներում առանձնանում են՝

1) վանտոսայան մշակույթին բնորոշ հուշարձանները (Գեղիովիտ), որոնք փաստում են այդ մշակույթի էլիտար լինելու պարագան,

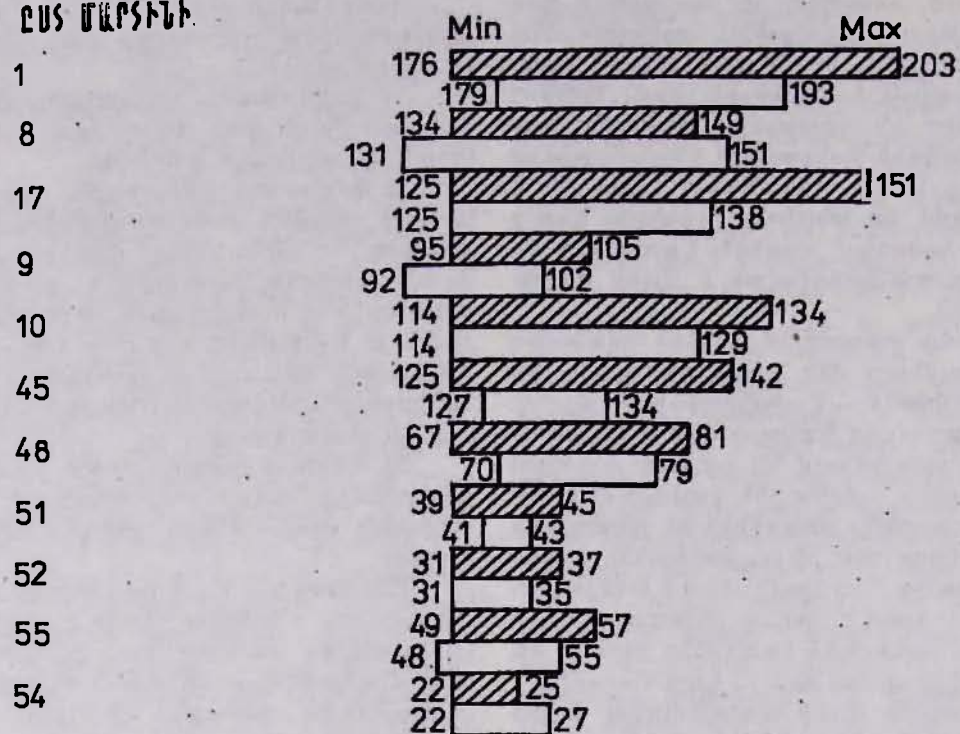
2) վանտոսայան մշակույթին բնորոշ՝ վերաբնակիչների թաղման ծեսի առանձնահատկությունները փաստող հուշարձանները (Արգիշթիխինիլի): Հնամարդաբանական տվյալները, սնպագիր հիշատակություններին և հնագիտական համեմատական պուգահեռներին աղերսվելով, մեկ անգամ ևս վկայում են լեռնաշխարհին արևմուտքից և հարավ-արևմուտքից սահմանակից տարածքներից մարդկանց հոծ խմբերի վերաբնակեցման հնարավորությունը,

3) տարածաշրջանին բնորոշ դամբարանային հուշարձանները, որոնցում փաստվում է բիայնական և տեղական մշակույթների փոխներթափանցման պարագան:

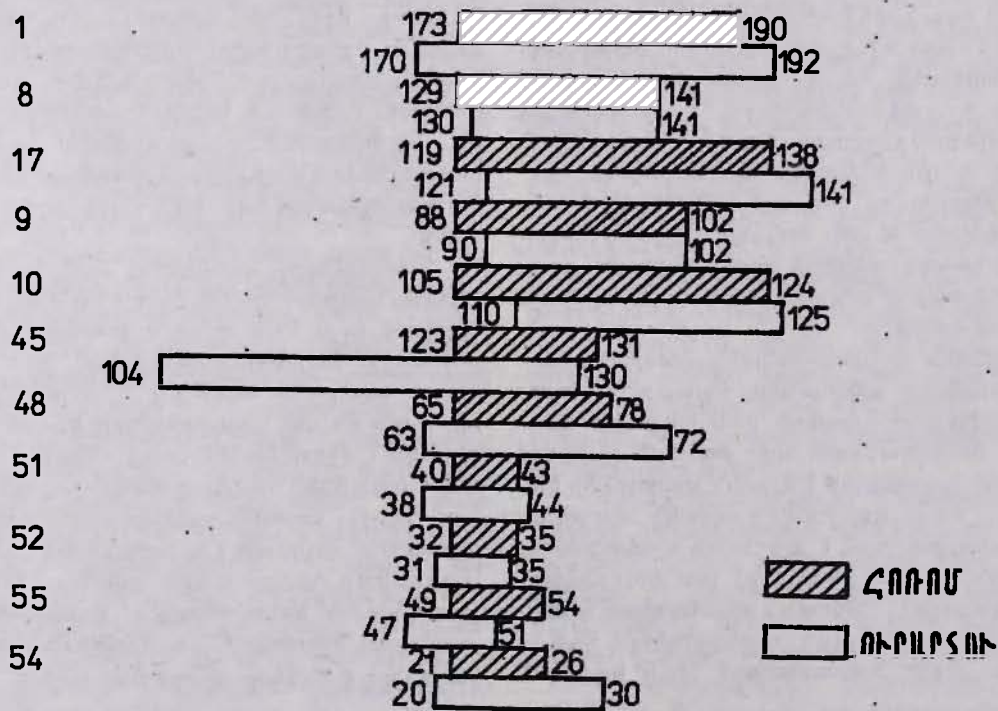
Ուրարտական մշակույթի դրսևորման այս համայնապատկերն ունենալով՝ հարկ է նշել նաև, որ հուշարձաններից գտնված մարդաբանական նյութերի առանձնահատկությունը փաստվեց մեկ հատկանիշով (այտնվելու տրամագիծ՝ 45): Մնացած բոլոր չտիագրական տվյալների առադրման ամբողջական պատկերը խոսում է երկաթի դարի (ներառյալ Ուրարտուն) մ. թ. ա. 11—6-րդ դդ. մարդաբանական տիպի համասեռության մասին: Հատկապես ընդգծվում է Հայաստանի գանգաբանական հավաքածուներին բնորոշ (վաղ բրոնզի դարից մինչև մեր օրերը), ձևակազմական առումով գերակա հատկանիշի՝ երկարադիմության (դիմային կմախքի բարձրության՝ 48) անփոփոխ լինելը: Փաստ, որ հնարավորություն է տալիս տարածքի մ. թ. ա. 8—6-րդ դդ. մարդաբանական նյութերում նկատվող փոփոխությունները բացատրելու տեղական հիմնաշերտի մեջ մարդաբանական այլ՝ նրբակազմ տիպի ներթափանցմամբ:

Ամփոփելով՝ կարող ենք նշել, որ հնամարդաբանական նյութերի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս մ. թ. ա. 8—6-րդ դդ.-ում տարածաշրջանի համար փաստելու մարդաբանական նոր տիպի ներհոսքը և որպես արդյունք տեսնելու նրա սերտաճը տեղական հիմնաշերտի մեջ: Որոշ փոփոխություններով հանդերձ, գերակա է մնում հիմնաշերտը: Հնագիտական նյութերի վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս մ. թ. ա. 8—6-րդ դդ.-ում տարածաշրջանի համար փաստելու կաղապարված ու կանոնիկ մշակույթի հզոր ներթափանցումը: Սկզբնական փուլում այն թերևս պարտադրվում է քաղաքներում կենտրոնացված վերաբնակիչներին: Հետագայում՝ նկատվում է բիայնական և տեղական մշակույթների փոխներթափանցում:

№ ըստ ԵԱԲՏԻՆԻ

ԿՎԵՋՈՐՈՆՆ

ԾԵՈՂՈՆ

ՀՈՌՈՄ

ՈՒՐԱՐՏՈՒ

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Н. Р. Кочар, Р. А. Мкртчян, А. К. Паликян. Краниологическая характеристика материалов урартских погребений с территории Армении (հղղվածը հանձնված է հրատարակության):

2. С. А. Есаян, Л. Н. Биягов, С. Г. Амаякян, А. Г. Канецян. Биянская гробница в Ереване, «Археологические памятники Армении», 15, вып. II, Е., 1991; Մ. Գ. Հմայկյան, Իջուրի ն Դինուտ արքաների բարեփոխումների ծրագիրն ու բիսյանական պետության և մշակույթի գոյացումը, «ՀՀ 1991–1992 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների արդյունքներին նվիրված գիտական նստաշրջանի թեզիսներ», Ե., 1994, էջ 18–22:

3. С. А. Есаян и др., նշվ. աշխ.:

4. Н. Р. Кочар и др., նշվ. աշխ.:

5. В. П. Алексеев. Происхождение народов Кавказа, М., 1974.

6. В. П. Алексеев. նշվ. աշխ., էջ 96:

7. А. А. Мартиросян. Армения в эпоху бронзы и раннего железа, Е., 1964, с. 193–196, 208–210.

8. В. П. Алексеев. նշվ. աշխ., М. Г. Абдушлишвили. Таксономическое значение скулового диаметра для антропологиче-

ской классификации современного населения Кавказа, «Труды МОИП», Т–XIV, с. 190–207.

9. С. А. Есаян и др., նշվ. աշխ., էջ 31:

10. Տես սույն գիրքը՝ Մ. Ս. Փրիպույան, Լ. Ե. Խաչատրյան, Գեղիովտի վանտոսայան վիմափոր դամբարանը:

11. Տես սույն գիրքը՝ Մ. Սեդրակյան, Ուրարտուի ժայռափոր դամբարանները:

12. А. А. Мартиросян. Аргистихинили. Е., 1974, с. 50–53.

13. Б. А. Куфтин. Археологические раскопки в Триалети, т. I, Тб., 1941, с. 34; О. Р. Герни. Хетты. М., 1987, с. 146–150, W. L. Wooley. The Neo-Babylonian and Persian periods. Ur excavations, 1962, vol. 11, p. 52–53.

14. M. Cappieri. The mediteranean race in asia before the iron age. Field research project, occasional paper, 8, Miami, Florida, 1969.

15. Մ. Ս. Փրիպույան, Պեղումներ Սևանի ավազանի կոլեկտորի Նորատուխի հատվածում, «ՀՀ 1989–1990 թթ. դաշտային հնագիտական աշխատանքների նվիրված գիտական նստաշրջանի թեզիսներ», Ե., 1991, էջ 29–31, Ն. Գ. Ենգիբարյան, Ուրարտական դամբարաններ Նորատուխի, նշվ. թեզիսների ժողովածու, էջ 66–69:

МКРТЧЯН Р. А., АВЕТИСЯН П. С.

ПАЛЕОАНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ ИЗ УРАРТСКИХ ПОГРЕБЕНИЙ В ИСТОРИКО-АРХЕОЛОГИЧЕСКОМ КОНТЕКСТЕ 8–6 ВВ. ДО Н. Э.

РЕЗЮМЕ

Сравнительный анализ урартских и доурартских палеоантропологических материалов с территории Армении выявил относительную грацильность первых, проявляющуюся особенно в уменьшении скулового диаметра.

Эта специфика антропологических материалов региона, в сочетании со сведениями клинописных источников и археологической информацией, еще раз подчеркивает возможность перемещения населения из западных областей Армянского нагорья и приграничных территорий.

Необходимо отметить также, что вышеотмеченная

специфика антропологического материала зафиксирована одним признаком (скуловой диаметр — 45).

Сопоставление всех остальных метрических данных говорит о гомогенности антропологического типа населения Армении эпохи железа (включая урартский период), т. е. на протяжении 11–6 вв. до н. э.

Особенно подчеркивается неизменность морфологической доминанты — высоколицисти (верхняя высота лица — 48), характерной для краниологических серий Армении от эпохи ранней бронзы до наших дней.

R. A. MKRTCHIAN, P. S. AVETISIAN

THE PALAEOANTHROPOLOGICAL MATERIALS FROM URARTIAN TOMBS IN THE HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL CONTEXT FROM 8TH—6TH CENTURIES B. C.

SUMMARY

The comparative analysis of Urartian and pre-Urartian palaeoanthropological materials from Armenia reveal a relative gracility of the formers and is especially displayed in the decrease of bezigomatic bearth.

This specification of anthropological material of the region combined with the cuneiform inscriptions and archaeological facts, once again emphasize the possibility of migration from western districts of the Armenian Highland and the borders.

It is necessary also to note, that the specifics of

anthropological materials mentioned above are fixed by a single feature (bezigomatic bearth).

The comparison of all the other metric facts confirm the homogeneity of the Armenian population's anthropological type in Iron Age (including the Urartian period), that is the 11th—6th centuries B. C.

The invariability of morphological dominant—high-face (the upper height 48) is characteristic for the cranio-logical series of Armenia from Early Bronze Age until the present.

